

Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri

Sönmez KUTLU*

ABSTRACT

In this article, aim and functions of The Presidency of Religious Affairs has been discussed. Besides, it has been given place to discussion of laicism, the representation of Alouite sect- the Bektashi order in The Presidency of Religious Affairs, giving share from budget to Alouite sect.

KEY WORDS: *The Presidency of Religious Affairs, Islamic groups.*

İslam'da dinî ve ruhânî bir otorite olmadığından, din hizmetleri, toplumda bunları yerine getirebilecek bilgi ve meslekî donanıma sahip kimselere bırakılmıştır. Ancak tarihi süreçte, genelde bu hizmetler devlet tarafından örgütlenmiş, onun destek ve kontrolünde yürütülmüştür. Türklerin dinî tecrübesinde dönemden döneme veya devletten devlete farklılık olmakla birlikte, Osmanlı döneminde, eğitim ve din hizmetleri Sultan adına Şeyhülislamlık tarafından sürdürülmüştür. Günümüzde bu görev Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kontrolünde yürütülmektedir. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tarihi kökleri Osmanlı dönemi dinî kurumlara kadar götürülebilirse de, görev ve yetkileri incelendiğinde daha önceki dinî kurumların bir uzantısı değildir.¹ DİB, Cumhuriyet döneminde halkın

* **Prof. Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

1 Diyanet İşleri Başkanlığı ile Şeyhülislamlık arasındaki benzerlik ve farklılıklar için bkz.: Ali Bardakoğlu, "The Stucture, Mission and Social Function of the Presidency of Religious Affairs", *Religion and Society New Perspectives from Turkey*, (Presidency of Religious Affairs, Ankara 2006, ss. 9-20), s. 9-10.

dinî konularda doğru bilgilendirilmesi, dinin kontrol edilmesi, siyasetin dışında tutulabilmesi, laikliğin korunması, din hizmetlerinin belli bir grubun tekeline verilmeden tek elden yürütülmesi, ulus devlet kimliğinin güçlendirilmesi ve din istismarının önlenmesi amacıyla, laik sistemde genel idari hizmetler içerisinde din hizmeti vermek üzere kurulmuş yeni bir kurumdur, kutsallığı veya kutsanmışlığı yoktur. Asıl amacın, dini korumaktan ziyade dinin devletçe denetlenmesi, laik sistemin korunması ve din hizmeti verenlerin kontrol altında tutulması olduğu bu konuda araştırma yapanlar tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır. Örneğin DİB hakkında araştırmalar yapan İhtar Gözaydın, Cumhuriyet'i kuran iradenin bu kurumla ilgili amacını aynı doğrultuda şöyle tespit etmektedir:

“Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucuları tarafından dinsel güçler ilk baştan itibaren çağdaşlaşmanın en önemli engeli olarak görülmüş ve böylece laiklik dinin devletçe denetlenmesi biçiminde yorumlanarak uygulanmıştır. Din olgusu karşısında, Cumhuriyet'in kurucuları seçenekleri pek fazla olmayan bir konumdaydılar. Ya bu olgu hiç yokmuş gibi davranacaklar ya da yönelmekte bulundukları laik devlet modeline en az ters düşebilecek bir çözüm arayacaklardı. Din olgusunu ‘yok’ farzedemeyecek kadar basiret ve ileri görüş sahibi olan Cumhuriyet'in kurucuları idare içinde bulunmakla beraber mümkün olduğunca bağımsız ve etkilenmelerden uzak kalabilecek bir yapıda olmasına özen gösterdikleri ‘Diyanet İşleri Başkanlığı’nı kurmuşlardı. Cumhuriyet'in kurucularının, bu kuruma başlıca iki işlev yüklemiş oldukları gözlemlenebilmektedir: Bir kamu hizmeti sunmak ve bu hizmeti sağlayan personeli gözetim altında tutmak suretiyle laik düzeni korumak.”²

Türkiye’de devletin kurumsal ve yasal açıdan laikleştirilmesiyle dinin muamelat kısmı terkedilmiş, hukukî yasama yetkisi meclise bırakılmıştır. Bir hukuk devletinde, hukukun, yasaların ve kurumların, toplumsal ihtiyaçlara göre oluşturulması gerektiği için Türkiye Cumhuriyeti de, Müslümanların din hizmetleri ihtiyacını karşılayacak bir birimi oluşturma yoluna gitmiştir. Müslüman toplumun inanç, ibadet ve ahlakla ilgili hususlardaki ihtiyaçları, tıpkı sağlık ve eğitim gibi kamusal hizmet kabul edilerek, bu hizmetlerin herkese eşit ve tatmin edici bir şekilde sunulabilmesi ve bu alanların türedi ruhani lider, ruhban sınıfı veya tüzel kişiliklerin eline geçmemesi için DİB kurulmuştu. Bu kurumun adı konulurken,

2 İhtar Gözaydın, “Türkiye’de Laiklik Uygulaması: Diyanet Modeli”, http://www.tesev.org.tr/etkinlik/conf_25feb_igozaydin.php. 05.06.2007 tarihinde girildi.

meclisteki tartışmalarda, “dinî işler/umûr-i diniyye”, “diyanî işler” veya buna benzer pek çok isim teklifi olmuştur. En sonunda İslam’ın inanç, ibadet ve –daha sonra görevleri arasına girmişse de- ahlâk konusunda din hizmetleri sunan bir hizmet birimi oluşturulması kabul edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında laik bir devlette, böyle bir kurumun bulunması gayr-i meşru ve hukuka aykırı görülmebilir.

Dinî açıdan temsil makamı olmayan DİB, kuruluşundan bu yana, Kur’an ve Sahih Sünnet’te açıkça belirlenen itikad ve ibadetle ilgili hususlarda Türkiye vatandaşı olan bütün müslümanlara din hizmeti vermekte ve bu yönüyle sivil bir hizmet yürütmektedir. Ancak görevleri, yetkileri ve teşkilat yapısı bakımından Batı’daki dinî kurumlardan tamamen farklıdır. İmparatorluktan Cumhuriyet’e geçişte yaşanan siyasî bunalımlar, gerginlikler ve zihniyet çatışmalarının, Türkiye’deki din-siyaset tartışmalarına ve din hizmetleri hakkındaki hukukî mevzuat ve kurumsallaşmalara yansıdığı da bilinen bir gerçektir. Geçmiştekinden daha farklı ve daha yüksek seviyede süren tartışmalar, bugün DİB ile ilgili olmaktan çıkmış, Türkiye’nin siyasî, toplumsal ve ekonomik sorunlarının bir parçası haline gelmiştir.

DİB’nin başlangıçtan bugüne kadar, müslümanların “itikad ve ibadete ait esasları yürütmek” ve “ibadet yerlerini yönetmek” olmak üzere değişmeyen iki önemli görevi vardır. 1961 Anayasası’nda yapılan bir değişiklikle birinci maddeye “ahlaka ait esasları yürütmek” hükmü ilave edilmiş ve “din konusunda toplumu aydınlatmak” şeklindeki üçüncü yeni bir görev yüklenmiştir.

1960’lı yıllara gelinceye kadar, “bütün müslümanların ortak dinî değerlerini oluşturan itikad ve ibadet esaslarını yürüttüğü” ve “müslümanların birlikte ibadet ettikleri mabedleri yönettiği” için, bu kurumun “mezhepler ve siyasî anlayışlar üstünlüğü” tartışma konusu yapılmadı. Hatta 1930’lu yıllarda DİB’nin talebi üzerine yapılan Tefsir ve Hadis çalışmalarında, özellikle tefsirde itikadda Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat ve amelde Hanefilik esas alınacağına dair ilke konulmasına³ rağmen, bu çalışmalarla Diyanet’in Sünniliğe hizmet ettiğine dair itirazların yapıldığı ile ilgili her-

3 “Tefsir ve izah kısmında bervechi ati nıkat nazarı dikkate alınacaktır.” Bunlardan 5. madde şöyledir: “İtikadca Ehli sünnet mezhebine ve amelce haneî mezhebine riayet olunarak âyatın mutazammın olduğu ahkâmî diniyye, şer’iyye ve hukukiyye, ictimaiyye ve ahlakiyyeye işaret ettiği veya alâkadar bulunduğu mebahisi hikemiyye ve ilmiyyeye müteallık izahat, bilhassa tenvihde, tezkir u mevaiza müteallık ayatın mümkün mertebe bast-u izahı, alâkadar ve yahud münasebetdar olduğu tarihi islâm vukuatı.” (Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971, I/19)

hangi bir bilgiye sahip değiliz. Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı meşhur çalışması, hadislerin tercüme ve açıklamasını yapan *Tecrid-i Sarîh* adlı diğer çalışma günümüze kadar mezhep farkı gözetilmeksizin okunan yayınlar arasında yer almaya devam etmektedir. 1960 ihtilalinden sonra yapılan Anayasa ve yasa çalışmalarında ilk defa, kurumun mezhepler üstünlüğü tartışılmaya, "dinî ve mezhebî hizmetlerin bir kamu hizmeti mahiyetini alabileceği"⁴, bu kurumda mezheplere ve dinî oluşumlara ait birimler kurulması yönünde temsile yönelik talepler yükselmeye başladı. Aslında böyle bir tartışmaya, birinci derecede, Diyanet'in bütün mezhepler tarafından benimsenen mezhepler öncesi İslamî esasları –inanç, ibadet ve ahlâk- yürütme konusunda mezhepler üstünlüğünü, kuruluş amacına uygun olarak gerçekleştirememesi neden olmuştur. Ancak 1980 ihtilalinden sonra yürütülen Anayasa çalışmaları sırasında Onar'ın başkanlığında hazırlanan raporda "Şii Türklerin kamu hizmeti mahiyeti almış ihtiyaçları" ifadesinin yer alması, muhtemelen, Sünniliğin dışındaki mezheplerin ihtiyaçlarının da kamu hizmeti içine alınmasına yönelik idi. Ancak rapordaki bu ifadenin Alevi-Bektaşileri içerip içermediği ve onların dinî ihtiyaçlarının "kamu hizmeti mahiyetinde" görülüp görülmediği açık değildir. Çünkü dinî pratikleri, yani dört kapı kırk makamın Şeriat makamı altındaki İslam'ın farz ibadetlerini yerine getiren Aleviler ve Bektaşiler, bunu Hanefiliğe göre yapıyorlardı. Aslında demokrasi ve çok partili döneme geçişle birlikte, dini ihtiyaçların çerçevesinin genişlemesinden dolayı Diyanet, ne Sünnilerin ve Alevilerin, ne de diğer grupların din hizmetleri ihtiyacını tatmin edici bir şekilde karşılayabilir duruma gelmişti.⁵ Temsil yönündeki ilk ciddi talepler, Sünni mezheplerin temsili yönünde değil, aslında bir mezhep olmayan, daha çok tasavvufî oluşum olarak varlığını sürdüren Kızılbaş Aleviliği ve bir tarikat olan Bektaşilikle ilgili başladı. 1963 yılında DİB'nin kuruluş ve görevleri hakkında hazırlanan bir tasarıda, "Mezhepler Müdürlüğü"nü kurulması teklif edilmiş, fakat bu teklif, "resmen tefrika yolları(nın) açılmış olabil(eceği)"⁶ gerekçesiyle

4 İl Han Özay, "Bir 'Dinayet' Hikayesi", *İslamiyat*, IV(2001), sayı 1, s. 53 (Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki 1961 Anayasası ön projesini hazırlayan İstanbul Bilim Komisyonu'nun raporundan naklen) Bu raporda mezheplerin ihtiyaçlarına yönelik bir kurumsallaşmaya açıkça yer verilmiştir: " Bu suretle Şii Türklerin veyahut diğer din mezhep saliklerinin kamu hizmeti mahiyeti almış ihtiyaçlarını karşılamayı ..."

5 Krş.: Hasan Onat, "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri ve Diyânet", *Türk Yurdu*, C. 25, sayı: 210 (Şubat 2005), 17.

6 Vehbi Bilimler, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Kanun Tasarısı Hakkında Mütalaa*, Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A.Ş. Matbaası, İstanbul 1963, s. 5; İhtar B. Tarhanlı, *Müslüman Toplum Laik Devlet*, Afa Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 179.

eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Gündeme geldiği her dönemde bir çok siyasetçi ve hukukçu böyle bir ayrıcalığın tek bir dinî gruba verilmesinin doğuracağı olumsuz sonuçlara dikkat çekmiştir. Alevi örgütlerden Cem Vakfı'nın bu konuda düzenlediği bir sempozyumda 1982 Anayasası'nın başmimarı Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, böyle bir teklifin reddini, ulusal birlik ve güvenlik gerekçelerine dayandırmıştır:

“Fakat şunu belirtmek isterim ki, eğer Diyanet İşleri’nde bazı çözüm taraflarının ileri sürdükleri gibi bir Aleviler dalı yahut branşı, bürosu kurulursa, o zaman memlekette parçalanmaya gidilir. Bu bir çözüm yolu değildir kesinlikle. Bunu belirtmek isterim. Çünkü bu şekilde Alevilerin bir bütün teşkil ettiğini ve Cumhuriyet’in kuruluşundaki basit devlet kavramının, yani bütün vatandaşların eşdeğerde olduklarını, hepsinin düşünce özgürlüğünden yararlanmak hakkı bulunduğunu ve hepsinin nasıl Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nda eğitim düzeni bir sisteme girmişse Diyanet İşleri’nde de bunun böyle olmasının gerektiği ve eğer bölünmelere yol açarsak, bu birliğin bozulmasından ben şahsen endişe ederim.”⁷

Diyanet’i mezheplerin ve dinî cemaatlerin temsil makamı haline getirecek bu yaklaşımlar, tartışmadan öteye gidemedi. Bu yüzden Diyanet’le ilgili yasalara ve yönetmeliklere hiç bir şekilde yansımada. Bu durum, 1980 ihtilalinden sonra hazırlanan Anayasa’da ve yasal değişikliklerde aynen korundu. Hatta temsil iddialarının önüne geçebilmek ve Diyanet’in mezhep, tarikat ve cemaatlerin mücadele alanı haline gelmemesi için, 1982 Anayasası’nın 136. maddesinde, bu görevleri yerine getirirken DİB’nin uyması gereken bazı kıstaslar belirlendi:

“Genel idare içinde yer alan DİB, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışmayı ve bütünleşmeyi amaç edinerek özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir.”

Bu kanunla, DİB’nin bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında, yani parti, mezhep ve tarikatların dışında kalması gerektiği yasaya bağlanmıştır. Buna ilaveten, “milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinme” şeklinde iç güvenliğe katkıda bulunmaya yönelik yeni bir misyon verilmiştir.

1980’li yılların sonunda liberalizmin de etkisiyle, genelde devletten, özelde Diyanet’ten talepler arttı ve temsil sorunu tartışmaları yoğunluk

7 “Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması”, *Din-Devlet İlişkileri ve Türkiye’de Din Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması Sempozyumu Kitapçığı*, s. 193.

kazanmaya başladı. Temsil talebi bulunmayan Sünnî mezhepler, tarikatlar veya dinî cemaatler, Diyanet'in mezhepler üstülüğü ve cemaatler üstülüğünden değil, daha ziyade cemaat karşıtlığından şikayetçydiler. Aslında bazı cemaatler, Diyanet'i, mensuplarına baskı yapmak ve faaliyetlerini engellemekle suçlayarak, kendilerine faaliyet alanı açmak istemekte idiler. Bir kısım Alevî ve Bektaşî kesimler ise, Diyanet'in sadece Sünnilere hizmet götürmesinden, kendilerine hizmet vermemesinden şikayetçydiler. Devrim sonrasında İran'ın "devrim ihracı" siyaseti, özellikle de Aleviler arasında Şiileştirme faaliyetleri; bununla beraber misyonerlik faaliyetleri ve Marksizm'in taban kaybetmeye başlamasıyla Alevi-müslüman kimliğinin yeniden keşfi gibi sebepler, Alevilerin dinî ve siyasî taleplerinin artmasına sebep oldu. Bunun üzerine Diyanet, yasalarda belirtilen "milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi sağlamak" amacıyla Aleviler ve Bektaşîlerle ilgilenmeye ve onlara hizmet götürebilmenin yeni formüllerini aramaya koyuldu. Aslında şeriat makamının gereği olarak gördükleri dinî ibadetlerini yerine getiren Alevî kesimler, Sünnilerle kıyaslandığında oranları düşük olsa da, Diyanet'in hizmetlerinden yararlanmaktaydılar ve bu konudaki taleplerini karşılama konusunda bir engel yoktu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında köylerin şehir hükmünde olduğu fetvasıyla birlikte Sünnî kesimlerde olduğu gibi, Alevî kesimlerde de camileşme oranlarında artışlar oldu. 1980 ihtilalinden sonra askeri yönetim döneminde, bazı Alevî yerleşkelerinde cami yapılması teşvik edildi ve maddî açıdan desteklendi. Fakat Cami merkezli hizmete yoğunlaşan Diyanet'in bu topluluğu tanımaya ve keşfetmeye yönelik ciddi girişimleri olmadı. İlgili yetkililerin böyle bir teşebbüsü olduğunda ise, yeni problemlerle karşılaşmamak için dönemin siyasileri tarafından engellendi. Bu sebeple DİB, camisi olan köylere Alevilik konusunda sağlıklı bilgi donanımı olmayan kişileri, imam atamakla yetindi. Camisi olmayan köylerin dinî ihtiyaçlarını karşılama konusunda ise, farklı yol ve yöntemler üretme yoluna gidilmedi. Hutbelerde, vaazlarda, dinî yayınlarda 1980'li yılların sonuna kadar, Alevilik ve Bektaşilik konusuna yer verilmediği gibi Başkanlıkça hemen hemen hiç bir ciddi yayın yapılmadı.

Diyanet ile Aleviler arasındaki ilk "ciddi" buluşma, Diyanetin sadece Sünnî kesime hizmet verdiği iddialarının seslendirilmeye başlandığı 1990'lı yılların başında, bu toplumsal gelişmelere bağlı olarak M. Sait Yazıcıoğlu döneminde kuruldu. Aylık çıkan Diyanet Dergisi, Ocak 1992 yılında 13. sayısında Alevilik konusunu manşet yaptı. Bu sayıda, Alevi dedelerinin, Alevi ve Alevi olmayan akademisyenlerin, konuyla ilgili bazı görüşlerine

yer verildi. Ancak bu buluşma, özgürlük alanlarının genişletilmesi adına değil, daha çok “birlik ve bütünlüğün korunmasına” yönelik güvenlik konseptinde gerçekleşmişti. Bu tarihten sonra, az sayıda da olsa, Diyanet Vakfı, doğrudan veya dolaylı olarak Alevilikle ilgili bir kaç kitap çıkardı. Bu yöndeki arayışların bir kısmı, Alevi kesim arasında olumlu karşılanırken, büyük bir kısmı Sünnileştirme faaliyeti olarak görüldü.

1990’lı yıllara gelindiğinde yurtdışı ve yurtiçinde, dernek, vakıf ve fedarasyonlar yoluyla güçlü bir örgütlenme içine giren Aleviler, geçmişte tekke, dergah, zaviye veya diğer uygun mekanlarda icra ettikleri âdâb ve erkânı şehirlerde yürütmek ve bununla birlikte bazı sosyal ve kültürel etkinlikleri gerçekleştirmek üzere *Cemevi* adı altında yeni bir kurum ihdas ettiler. Taraflarca dinî ve hukukî statüsü tartışmalı olan Cemevleri, Diyanet ve Aleviler arasında 90’lı yıllara kadar var olan yakınlığın tersine işlemesine ve yeni buluşma noktaları oluşturma çabalarının sonuçsuz kalmasına neden oldu. Diyanet’in, Cemevlerinin cami, kilise ve sinagog gibi bir genel ibadethane olamayacağı şeklindeki görüşü, belediye imar planlarında ibadethane yerleri olarak ayrılan arsaların, belediyelerin ibadethane olmadığı için Cemevlerine verilemeyeceği kararına mesned oluşturdu. Avrupa Birliğine uyum yasaları, bu konudaki tartışmaların daha da alevlenmesine ve uluslar arası boyuta taşınmasıyla sonuçlandı. Türkiye’nin siyasî atmosferinden de etkilenen Diyanet-Aleviler ilişkisi, laiklik tartışmalarıyla birleştirildi. Böylece bu kurumun laik sistemde meşruluğu, mezhep ve tarikatlerle ilişkileri ve onlardan bazılarına ilgisizliği, Alevilik-Bektaşiliğin Diyanet’te temsili, bütçeden Alevilere pay verilmesi, Cemevlerinin durumu ile ilgili tartışmalar gündemden hiç düşmedi. Akademik ve akademik olmayan çevrelerde, özellikle Diyanet-Aleviler ilişkisi üzerine, pek çok araştırma ve tez çalışması yapıldı, raporlar hazırlandı ve sempozyumlar düzenlendi. Böylece Diyanet’in demokratik ve sivil bir yapıya nasıl kavuşturulacağı, din hizmetlerinin cemaatlara bırakılıp bırakılmayacağı gibi köklü ve günümüz şartlarında gerçekleştirilmesi zor öneriler tartışmaya açıldı.

Din İşleri Yüksek Kurulu, 1965 yılında Türkiye’de “en yüksek karar ve danışma organı” olarak kabul edildi. Bu kurul, 1980’den sonra bu nüfuzunu daha da artırdı. Hatta DİB’na kanunda verilen “bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalmak” şeklindeki yetki sınırlarını zorlar hale geldi. Bu durum, Diyanet’in “mezhepler üstünlüğü”nü tartışmaya açtı. Mesela, Diyanet Dergisi’ndeki yazılar başta olmak üzere ilmî ve ilmî olmayan pek çok yayın bu kurulun denetiminden geçtikten ve “geleneksel

Sünnî anlayışa uygunluğu” denetlendikten veya bu doğrultuda önemli müdahalelerde bulunulduktan sonra yayımlandı. Bu kurul, zaman zaman Kur’an’dan hareketle günümüz koşullarını ve toplumsal gerçekliği esas alarak yeni fetvalar vermiş olsa da, yeni fikirler ortaya koymaktan ziyade, daha çok klasik Sünnî gelenekte geçmişte belli dönem veya dönemlerde ortaya çıkan tikel olaylara yönelik üretilen çözümleri esas alıp bunların dışına çıkamadığı, bu çerçeveye sıkışıp kaldığı düşüncesinden hareketle Diyanet sadece Sünniliğin görüşlerine göre hareket eden bir kurum olarak algılanmaya başladı⁸. Alevi bir dede tarafından Din İşleri Yüksek Kurulu’na sorulan sorulara, Şiilik-Sünnilik karşıtlığı bağlamında tarihsel ideolojik söylemlerle cevap verilmesi bu konuda analiz edilmesi gereken önemli bir örnektir. Sorular arasında muta nikahının meşruluğunu savunan bir soruya, bunun bir Alevi tarafından savunulmuş olmasının ne anlam ifade ettiği kavranamadığı için siyasî ve sosyolojik açıdan bunun önemi üzerinde durulmamış, tarihsel Sünniliğin bu konuda Şia’ya karşı geliştirdiği argümanlar tekrarlanmakla yetinilmiştir⁹. Halbuki, Safeviler döneminden başlayan ve modern dönemde devam eden Şiî kaynakların Türkçe’ye çevirisi, Alevilik üzerinde Şiiliğin etkisini artırarak devam ettirmesi anlamına geliyordu. Çünkü özgün ve sahih Alevilik’te, muta nikahının savunulması mümkün değildi. Bu örnekte görüldüğü üzere, Kurul üyeleri ve kurul uzmanları arasında mezhep ve tarikatlar hakkında yeterince uzmanlaşmış elemanlar olmadığı için, toplumun farklı kesimlerinden gelen dinî sorular, toplumdaki dinî değişim açısından okunamadı. Ama kurulda Alevilik konusunda uzman kişiler, Mezhepler Tarihçileri, İlahiyatçı-Sosyologlar veya temsil gücüne sahip, ilmi donanımı olan Alevilik uzmanları olsaydı bu durumu doğru okuyabilir ve yeni çözümler geliştirebilirdi. Son yıllarda kurula üye ve uzman olarak Mezhepler Tarihi, ve Alevilik konusunda uzman bir kaç kişinin atanabilmiş olması, olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilirse de, bir bütün olarak Başkanlık düşünüldüğünde

8 Hayrettin Karaman, hizmetlerin Hanefi değil Sünnî çerçevede yapılmasının taleplerle ilgili bir durum olduğu tespitini yapar: “Uygulamaya gelince şunu itiraf etmek lazım, uygulamada bu Din İşleri Yüksek Kurulu olsun, Diyanet’in diğer yayın vs. ile ilgili birimleri olsun - mevzuatta genişleme imkanı bulunduğu halde, uygulamada belki de biraz talep nazarı itibara alındığı için ve belki de Sünni mezhebi dışındaki mezheplere bakış bugünkü genişlik çerçevesine giremediği için ya da başka sebeplerle Diyanet İşleri Başkanlığı bu hizmeti, Hanefi değil, fakat Sünni çerçevede yapmıştır.” http://www.tesev.org.tr/ etkinlik/ conf_2-5feb_hkaraman.php, 06.06.2007 tarihinde girilmiştir.

9 Bkz.: 11.07.1996 tarihli ve B.02.1. DİB.0.10/214-838 sayılı Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı.

sorunun çözümünde bunun yeterli olmayacağı anlaşılmaktadır. Kaldı ki, bu konuda üniversitelerin de ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yapılan araştırmalar, Alevi köylere atanan imamların, mezun oldukları programlarda Alevilik ve Bektaşilikle ilgili konular öğretilmediği için, Alevilik ve Bektaşilik konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir. Üstelik bu kişiler, ne hizmet öncesi ne de hizmet sonrası böyle bir eğitimden de geçirilmemiştir. Ancak 2006 yılında DİB, Alevi yerleşim yerlerinde görev yapan görevlilerine yönelik Alevilik hakkında Mezhepler Tarihçileri ve Alevilikle ilgilenen bazı akademisyenler marifetiyle bazı seminerler düzenlemeye başlamıştır. Aynı zamanda İmam-Hatip programlarına Alevilik konularının konulması çalışmaları 2006 yılında başlatılabilmektedir. Bütün bunlar, bir taraftan Alevi kesimlerde Sünnilikle bağlantılı algıları sonucunda Diyanet'e konulan mesafeye ilaveten, Diyanet'in görevlisi olarak gelen din hizmetlilerine güvensizliğin artmasına sebep olmuş, diğer taraftan din görevlilerinin yerinde ve verimli hizmet yürütmelerini de engellemiştir. Alevilerin, dinî ihtiyaçları tatmin edici bir şekilde karşılayabilmek için, Diyanet'in dışında yeni seçenek arayışlarına girmeleri ve Camiye alternatif olduğu iddia edilen kurumların ihdas edilmesiyle de ilişkilerin boyutu daha da karmaşıklaşmıştır.

Genelde "Diyanet-dinî cemaatler" ilişkisi, özelde "Diyanet-Aleviler ilişkisi" ve "Diyanet-Caferiler ilişkisi" son zamanlarda kurumla ilgili tartışılan konuların başında gelmektedir. Türkiye'de hangi mezhep, tarikat veya cemaate mensup olursa olsun, eğitimi düzeyi ne olursa olsun, herkes Diyanet İşleri Başkanlığı'dan, Alevi ve Bektaşiler de dahil Türkiye'deki bütün Müslüman dinî-toplulukların ihtiyaçlarını karşılayacak kaliteli bir hizmet vermesini beklemektedir. Ancak bugün geline nokta, bir yetersizlik söz konusudur. Bunun hukûkî sebepleri olmakla beraber, asıl sorun yıllar önce yapılandırılan bir kurumla, farklı mezhep, meşrep ve dinî-toplumsal yapılardan oluşan 70 milyona varan Türk toplumunun her kesimine tatminkar ve kaliteli bir dinî hizmet sunmada yetersiz kalınmasıdır. Çünkü günümüzde din hizmeti alanları o kadar çeşitlenmiş, iletişim yolları o kadar artmış ve imkanlar o kadar farklılaşmıştır ki, kırk yıl önceki, hatta bazı birimlerinin yapılandırılması yetmiş-seksen yıl önceki şartlar çerçevesinde şekillendirilen bir teşkilat yapısıyla Başkanlık bu konudaki taleplere cevap veremez hale gelmiştir. Bu yüzden Diyanet-Aleviler ilişkisinin sadece bir temsil sorunu olarak ele alınması yanlıştır. Sorun, "Alevi-Bektaşilerin Diyanette temsili" değil, DİB'nin hizmet birimleri ve bu hizmeti ulaştıracak kişiler yoluyla Aleviler içerisinde temsil edileme-

mesi, onlara yönelik hizmet sunma kanallarının üretilmemesi sorunudur.

Diyanet, dinî cemaatlerle ilişkilerini, onları kontrol sadesinde ve onlara ait Kur'an kurslarında temsil hakkı elde etmekle sürdürüyor görünmektedir. Aslında bu cemaatler, kendi Kur'an Kurslarının Diyanet'e bağlanmasına, kendi din anlayışlarını ve dünya görüşlerini meşrulaştırmak ve hukukî açıdan takibattan kurtulabilmek için razı olmuşlardır. Bu durumda Diyanet'in kontrolünde görülen bu mekanlarda, İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak konuları, ilgili dinî cemaatin kontrolünde verilmektedir. Bu yapı korunduğu sürece, mezheplerin ve tarikatlerin DİB'da temsil edilmesiyle de, din hizmetlerinin kalitesi artmayacaktır. Aksine dinî cemaatlerin bu kurum üzerindeki kontrolünü güçlendirecektir. Dolayısıyla bazılarının sandığı gibi, şu anki sorunlar, temsil yoluyla çözülebilecek türden sorunlar değildir.

Cemevleri olgusuyla birlikte, Diyânet-Alevi ilişkileri çok daha farklı bir boyut kazanmıştır. Bütün dinî-toplumsal yapılarda Diyanet'in temsil edilebilmesi için, DİB'nın, kontrolü altındaki hizmet birimlerinin tanımlarını yapacak ve yeni ihtiyaçlara göre yeni birimler ve uzmanlık alanları ihdas edecek köklü yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Ama DİB'nın daha sivil ve özerk-idarî bir yapıya kavuşturularak siyasetin etkisinden ve emrinden kurtarılması hepsinden önemli ve önceliklidir¹⁰. Bu durum devleti, gerçek anlamda laikleştirecektir. Türkiye'de, zaman zaman laiklik adına, din bireylerin vicdanına veya belli mekanlara hapsedilmeye ya da şahısların özel hayatı haline getirilmeye çalışılmaktadır. Öyle ki laiklik, din ve vicdan özgürlüğünün, farklı anlayışların varlığının garantisi olacağı yerde, dinî özgürlükleri kısıtlayan ve ruhban sınıfı oluşturan bir ideolojiye dönüşmeye başlamıştır. Türkiye'de din ve laiklik gerginlik aracı olmaktan çıkarılmadıkça ve bu konuda toplumsal mutabakat sağlanmadıkça din-devlet ilişkilerindeki sorunlara çözüm bulmak mümkün görünmemektedir. Bu haliyle DİB ile ilgili olarak yapılacak her yeni teşkilat yasası değişikliği bu sorunu daha da derinleştirecek ve içinden çıkılmaz hale getirecektir. Ama bütün bunlara rağmen DİB'nı siyasetin hareket alanı olmaktan çıkaracak ve toplumun farklı kesimlerine hizmet götürece köklü yasal ve kurumsal değişikliklerin yapılması hayati bir önem taşımaktadır.

10 2001 yılında yapılan bir araştırmada "Diyanet İşleri Başkanlığı, siyasal otoritenin etkisi altında mıdır?" sorusuna % 80'ni "Evet", % 20'si "Hayır" cevabını vermiştir. (Bkz.: Kemalletin Taş, *Türk Toplumunun Diyanet İşleri Başkanlığına Bakışı (İstanbul Örneği)*, 2001, 158)

Aksi takdirde din hizmeti veren sivil "Diyanetlerin" ve onların kontrolünde olacak "ibadet yerlerinin" sayısı artmaya devam edecektir. Bu tür yapılanmaları, Diyanet'ten uzak tutmak amacıyla Kültür Bakanlığı'nı adres gösterip oraya bağlamak da sorunu çözmekte yeterli olmayacaktır. Örneğin Alevi ve Bektaşiler, Cemevlerini bir kültür evi olarak görmeyi reddederek, "ibadethane" olarak kabul edilmesini istememektedirler. Ancak ibadethane olmasını isteyenler DİB'na bağlanmasına şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Çünkü Cemevleri, "ibadethane" statüsü kazandıktan sonra, yasalarda verilen yetki sebebiyle ya DİB tarafından kontrol edilmek veya kendi sivil "Din Hizmetlerini" oluşturup onlar tarafından kontrol edilmek durumunda kalacaktır.

Aleviliğin Diyanet'te temsili sorununa gelince, Alevi ve Bektaşilerin Diyanet'te temsili fikri, sanıldığıının aksine, bütün Alevi ve Bektaşi çevrelerce benimsenen ve savunulan bir fikir değildir. Bu çevrelerin bu konudaki görüşleri ve beklentileri birbirinden oldukça farklıdır. Aslında bütün Alevi ve Bektaşi dernekleri, vakıfları ve dergahları, bu konuya farklı açılardan bakmakta, fakat herkes kendi görüş ve yaklaşımını bütün Alevi ve Bektaşilerin genel yaklaşımı gibi sunmaktadır. Bununla birlikte, onların talepleri, Diyanet'in kuruluşundan bu yana yapılan şikayetler ve taleplerden oldukça farklı ve radikal değişiklikleri içermektedir. Diyanet'in statüsü konusunda yaşanan tartışmalardan sonra çözüm önerileri netleşerek, Aleviler arasında dört farklı yaklaşım ortaya çıktı: a) *Diyanet yeniden yapılandırılsın ve Aleviler temsil edilsin*; b) *Diyanet kaldırılsın*; c) *Diyanet kaldırılmasın ve Aleviler temsil edilsin*; d) *Alevi inanç başkanlığı kurulsun*.¹¹

Diyanet'in yapısı, işleyişi ve hizmetleri konusunda, Alevi kesimleri bazı eleştiri ve isteklerde bulunmaya sevk eden sebepler arasında, otantik ve gelenekli Aleviliğe yöneliş, Diyanet'ten dinî hizmet bekleme, Diyanet'in dinî ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalışı, oy amacıyla bazı siyasi partilerin Alevi ve Bektaşilere devlet bütçesinden pay ayıracaklarına, cemevlerinin yapımına yardım edeceklerine dair vaatleri ve örtülü ödenekten para aktarma teşebbüsleri, Siyasal İslam'ın karşısına Aleviliği koyma girişimleri, yasadışı örgütlerin tahakkümünden kurtulma arzusu ve temel hak ve özgürlükler konusunun son zamanlarda yapılan uluslararası anlaşmalarla, devletin iç problemi olmaktan çıkarılıp uluslararası toplumun müdahalesine açık duruma getirilmesi bulunmaktadır.

11 Geniş bilgi için bkz.: Sönmez Kutlu, "Alevilik-Bektaşiliğin Diyanette Temsil Sorunu", *İslamiyât*, IV (2001), sayı 1, s. 21-40.

Diyanet, ihtilalin yönlendiriciliği ile, aslında görev ve yetkileri arasında yer almamasına rağmen, 1980'li yıllarda Kızılbaş Alevilerinin yoğun olduğu Tunceli'de bazı mahalle veya köylere cami yaptırılmasına destek verdiği iddiasıyla Alevi köylerine zorla cami yaptırmakla suçlandı. Bu suçlamalara rağmen, Diyanet, samimi olarak Türkiye'nin her yöresinde bulunan Alevi ve Bektaşilere hizmet götürmenin yollarını aramaya başladı. Bunun için bazı Alevi dedeleriyle görüşmelerde bulunarak, taleplerini tespiti çalıştı. Fakat olay basın tarafından Alevi ve Bektaşilerin Diyanet'te temsili olarak sunuldu ve tartışmalar, onların taleplerinden çok, bu konu etrafında sürdü. Aslında mescit ve cami olgusu, diğer Türk boylarında olduğu gibi konar göçer hayat yaşayan Kızılbaş ve Bektaşi oymaklarında yerleşik hayatla ilgili bir olguydu. Genel bir isimlendirmeye Alevi köylerinde de Cumhuriyet öncesinde yerleşik hayata geçişe paralel olarak, camileşmenin arttığı görülmektedir. Cumhuriyet sonrasında ve 1980'li yıllarda artan bir şekilde kendi iradeleriyle cami veya mescit yapımı sürmüştür. Bütün bunları 80 ihtilalinden sonra belli bir yöredeki uygulamayla birbirine karıştırmak gerekir. Kaldı ki, Cumhuriyet öncesinde açık olan tekke ve dergahlarda, ya onlardan bağımsız mescitler ya da onların içinde mescit kısımları bulunmaktaydı ve bu tür tekkelere mescitli tekkeler denilmekteydi. Zaten isteyenler Şeriat kapısı altındaki on makam arasında yer alan İslam'ın beş vakit namazını bu mekanlarda, mescit ve camilerde veya evlerinde ifa edebiliyorlardı. Cemler, "şeriat namazını tamamlayan bir tarikat erkanı olarak" tekke ve dergahlarda Meydanevi adıyla bulunan mekanlarda icra edilmekteydi.

1990'lı yıllarda kırsal bölgelerde yaşayan Alevi ve Bektaşilerin, Diyanet'te temsil edilip edilmeme konusunda kafaları oldukça karışık idi. Hatta aynı köyde kadın ve erkekler arasında dahi farklı görüşler söz konusuydu.¹² Ancak büyük şehirlerden başlayarak köylere kadar yaygınlaşan Cemlevlerinin büyük bir kabul görmesiyle birlikte, son yıllarda, durum farklılaşmış görünmektedir. 2005 yılında Alevilerin Diyanet'te temsille ilgili tutumlarını ölçen "Alevî-Bektaşilerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Temsil Problemi" adlı sosyolojik bir araştırmada, "Alevî-Bektaşiler, % 74 oranın-

12 Bu hususu doğrulayan, İsparta Keçiborlu ilçesine bağlı, eski adıyla Baladız yeni adıyla Gümüşgün köyü ve Burdur'un Yeşilova ilçesine bağlı Niyazlar köyünde yapılan bir anket sonuçları için bkz.: Hüseyin Bal, *Alevi Bektaşi Köylerinde Toplumsal Kurumlar*, Ant Yayınları, İstanbul 1997, s. 175.

da DİB'nda temsil edilmeyi ve hizmet almayı, % 26 oranında da temsil edilmemeyi ve hizmet almamayı istemektedirler.”¹³

Bazı Sosyolojik araştırmalar, Alevi ve Bektaşilerin, Sünniler kadar olmasa da, istedikleri takdirde DİB'nın hizmetlerinden yararlandıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Ali Aktaş tarafından Şah Kulu Dergahı'nda Kızıbaş Alevileri ve Bektaşî topluluklar üzerinde yapılan bir ankete göre, ankete katılanların % 12.51'i devamlı, % 22.43'ü ara sıra oruç tutmakta; % 5.79'u devamlı, % 36.35'i ara sıra kurban kesmekte; % 5.11'i devamlı, % 7.02'si ara sıra namaz kılmakta; % 5.11'i devamlı, % 7.26'sı ara sıra zekat vermektedir.¹⁴ Mezhep ayırımı yapılmaksızın, gençlik üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, gençlerin % 5.7'si devamlı, % 52.7'si ara sıra camiye gitmekte; % 14.6'sı devamlı, % 57.5'i ara sıra namaz kılmaktadır.¹⁵ Bu durum, gerek Alevi, gerekse Sünniler arasında cami merkezli bir dindarlığın azaldığını, dolayısıyla, DİB'nın cami kanalıyla verdiği hizmetlerden sınırlı sayıda kişinin yararlandığını göstermektedir. Son yıllara kadar köylerde ve kentlerde yaşayan Alevi-Bektaşiler, farz ibadetlerin dışında cenaze, nikah, mevlit ve hatim gibi hizmetlerde DİB'na bağlı cami görevlilerinden yararlanmaktaydı. Ancak Cemevlerinin kurumsallaşmasıyla birlikte, başta cenaze hizmetleri olmak üzere, bu hizmetlerin büyük oranda Cemevleri görevlilerince verilmeye başlandığı görülmektedir.

DİB, Alevi ve Bektaşilerin dinî ihtiyaçlarını ve sorunlarını bilimsel yollarla tespit etmediği ve bu doğrultuda onları dinî konularda aydınlatacak yeterli yayın ve faaliyetlerde bulunmadığı gerekçesiyle ciddi eleştiriler almaktadır. Yapılan bir ankete göre, bazı Alevi ve Bektaşilerin, aşırı ideolojik yönlendirmelere ve ilgisizliğe rağmen, % 10.72'lik bir kesimi, çocuklarının, anlayacak kadar Kur'an öğrenmelerini istemektedir.¹⁶

13 Alevî-Bektâşîlerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Temsil Problemi (Alan Araştırması)", Uluslar arası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu -I-, Bildiriler-Müzâkereler, 28-30 Ekim 2005, s. 459. Alevi-Bektaşîlerin tamamı Diyanet'te temsil fikrini talep etse dahi, başta Alevilik olmak üzere diğer tarikat veya mezheplerin bu kurumda temsil edilmesine, ulusal ve uluslar arası yasal engeller bulunmaktadır. Bu yasal engellerin başında 24 Temmuz 1923 imzalanan Lozan anlaşması, Türkiye'de Laiklik yasaları, 2 Eylül 1925 tarihli Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu, 3 Mart 1924 tarihli ve daha sonra çıkarılan Diyanet'in Yetki ve Sorumluluk Alanlarını Belirleyen Kanunlar bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz.: Sönmez Kutlu, "Alevilik-Bektaşîliğin Diyanette Temsil Sorunu", İslamiyât, IV (2001), sayı 1, s. 26-29.

14 Bkz. "Kent Ortamında Alevilerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri ve İnanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açıdan değerlendirilmesi", I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998), s. 467.

15 Türk Gençliği 98 Suskun Kitle Büyüteç Altında, Konrad Adenauer Vakfı Yayını, s. 98 (Tablo: 118).

16 Aktaş, agm., s. 474 (Tablo: 33).

Onların bu ihtiyaçlarını karşılama konusunda herhalde en büyük görev Diyanet'e düşmektedir. DİB, dinî öğretimi camiye hasretme anlayışından vazgeçerek, bu insanların taleplerine cevap verecek yeni yaklaşımlar ve yollar geliştirmelidir. Örneğin Diyanet, Cemevlerine Kur'an öğreticisi kadrosu ihdas edebilir ve diğer taleplerini de karşılayacak şekilde din hizmetleri uzmanı ataması yapabilir.

Genelde Diyanet ile İslamiçi dinî grupların ilişkisi, özelde Diyanet-Aleviler ilişkisi, Ali Bardakoğlu döneminde, bir hukukçu olmasının da etkisiyle, hukukî bir dil kullanılarak laiklik ve özgürlükler çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Özellikle Bardakoğlu, yurtiçi ve yurtdışı konuşmalarında laik sistemde Diyanet'in bir hizmet kurumu olarak yer almasının meşruluğunu önemle vurgulanmakta ve bunu geçmiştekenden farklı söylemlerle açıklamaya çalışmaktadır. Başkan Bardakoğlu, Diyanet'le ilgili çeşitli ortamlarda yaptığı konuşmalarında, bu kurumu şu üç özelliğiyle tanımlamaktadır:

"Bir kamu kuruluşu olarak Diyanet'in üç temel özelliğinden bahsedebiliriz. Diyanetin ilk özelliği, devletin bütün kanunlarıyla, Anayasayla, Cumhuriyetle, laiklikle hiçbir sorunu olmadan hizmet üretmesi ve hareket etmesidir. Diyanetin ikinci özelliği özgür bir kuruluş olması, dinî bilginin özgürce üretilmesine ve sunulmasına özel önem vermesidir. Diyanetin üçüncü özelliği ise sivil bir kuruluş olmasıdır. Yani, halkın yaşayan dindarlığını ve dinî taleplerini göz önünde bulundurarak, onu önemseyerek, ona uygun hizmet üretmek sivil bir kuruluş olarak diyanetin görevleri arasındadır. Kısaca değindiğim Diyanet İşleri Başkanlığının kamusalılık, özgürlük ve sivillik özelliklerini"¹⁷

Diyanetin yukarıda zikredilen kamusalılık, özgürlük ve sivillik özelliklerden birincisi, DİB'nin kuruluşu ile ilgili kanunundaki misyonuyla örtüşmektedir. Ancak uygulama ve dinî hizmetlerin sunumunda, çözüme kavuşturulması gereken pek çok yasal engel bulunmaktadır. Örneğin Anayasa Mahkemesi'nin Diyanet'le ilgili kararları, kurumun yasal meşruiyetini tartışılır hale getirmiştir. 2003 yılında hazırlanan Diyanet'in Kur'an Kurslarıyla ilgili "yeni yönetmeliği", muhtemelen bu sebepten dolayı dönemin Cumhurbaşkanı'nın müdahalesiyle geri çekilmiştir.¹⁸

17 Ali Bardakoğlu, "Freedom with Religion: the Turkish Experience", *Religion and Society New Perspectives from Turkey*, (Presidency of Religious Affairs, Ankara 2006, ss. 9-20), s.52.

18 Radikal Gazetesi, 10.12.2003.

Diyanet'in özgürlük ve sivillik niteliği, Bardakoğlu'nun kuruma kazandırmak istediği özelliklerdir.¹⁹ "Bilginin özgürce üretilmesi" olarak formüle edilen ikinci nitelik, Diyanet için yasalarla belirlenen görev ve yetkiler arasında bulunmamaktadır. Bunun bir anlamda yeni bir görev tanımlaması olduğu söylenebilir. Ancak Diyanet İşleri Başkanı ve bazı üst düzey yetkililer, iktidarın değişmesiyle değişebilen ve atamayla gelen kişilerdir. Diyanet İşleri Başkanı, il ve ilçe müftüleri seçimle gelmediği, siyasi otorite tarafından atandığı; bilimsel kurumlarda üretilen dinî bilginin, Bardakoğlu'nun sıkça vurguladığı sahih dinî bilgi argümanına rağmen, mevcut teşkilat yapısı içerisinde *"bilginin üretilebileceği yegane birim olarak görülen"* Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından kontrol edildiği sürece, bilginin özgürce üretiminin ne kadar mümkün olduğu tartışma götürür. Genellikle geleneksel paradigmanın ve DİB'nin din söyleminin dışına çıkamayan Din İşleri Yüksek Kurulu'nun, üyelerinin tamamı bilim adamlarından oluşsa dahi, bilgiyi özgürce üretebilmesi mümkün görünmemektedir. Böyle bir bilginin üretileceği mekanlar Üniversitelerdir. Yani özgür bilgiyi üretecek, seçim ve atamayla getirilen ve başkanlığın ermine verilen kurul üyeleri değil, özgür bilim adamları ve bilimsel kurumlardır. Dolayısıyla özgür bilgi üretme İlahiyat Fakültelerine, bunlardan faydalanarak halkı aydınlatmak ve onu hizmete dönüştürmek Diyanet'e düşmektedir. Son yıllarda gündeme getirilen Diyanet Akademisi önerisi, İhtisas Eğitim Merkezleri ve Kur'an Kursları için hazırlanan ve daha fazla geleneksel medrese eğitimi veya İlahiyat eğitime alternative eğitimi çağrıştıran programlar dikkate alındığında, her ne kadar hizmette kalitenin geliştirilmesine yönelik girişimler ve gelişmeler olarak takdim edilirse edilsin, aslında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Şeyhülislamlığın dinî eğitim ve öğretimle ilgili görev ve yetkilerini üstlenme eğiliminin veya İlahiyatlardaki yüksek din eğitimi ve öğretimine bir alternatif oluşturmanın tezahürü olarak da yorumlanabilir. Eğer İlahiyat Fakültesi mezunları müftü ve vaizlik görevini

19 Diyanet'in sivil olmadığını ve sivil bir yapıya kavuşturulması gerektiğini savunan Diyanet'ten sorumlu Bakan Mehmet Aydın, bu göreve gelmeden önce yazdığı bir makalede şunları ifade etmektedir: "Türkiye 'devlete bağımlı din' modelinden, tedricî bir usûl takip ederek vazgeçmek ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nı özerk bir kurum hâline getirmek zorundadır. İslam dünyasında din kurumları siyasetin güdümü altındadır. Halk kitleleri 'devlet memurları' marifetiyle yürütülen din hizmetlerinden çok şikayetçi olmayabilir. Fakat her gün artan bir güven krizini de görmezlikten gelemeyiz. Dini kullanan aşırı örgütler bu krizden azami ölçüde istifade etmektedirler. Din hizmeti, özü itibarıyla sivil bir hizmettir; bundan dolayı, dinî kurumlar sivil hizmetler üreten kurumlara dönüşmek zorundadırlar." (Mehmet S. Aydın, "Avrupa Birliği, Din ve Diyanet", *İslâmiyât*, IV (2001), sayı: 1, s. 17)

yerine getirecek yeterliliklere sahip görülüyorsa, bu görevler için istenen yeterlilikler belirlenerek ilgili Fakültelere gönderilir. İlahiyat Fakültelerinde buna yönelik modüler programlar hazırlanır ve akademik ortamda bu yeterlilikler kazandırılır. Arapça öğretmek veya dinî metin okumak Türkiye'nin sorunlarını çözmek için yeterli değildir. Sorunları çözmenin yolu, bu metinleri yorumlayacak sosyolojik, psikolojik, felsefi, antropolojik ve epistemolojik yeterliliğe sahip bilim insanları yetiştirmektir. Buna yönelik modüler programla ihtisas kurslarında değil, bilim kurumları olan İlahiyat Fakültelerinde yapılmalıdır. İhtisas Kurslarının yeni programlarında, kursiyerlere Türkiye'nin mezhebî demografik yapısını ve bu yapıların dinî ihtiyaçlarını analiz etme becerisini ve yeterliliğini kazandıracak dersler verilmekte midir? Yurtdışındaki çeşitli mezhep ve meşrepteki vatandaşlarımıza veya soydaş topluluklara hizmet vermek için gönderilen görevlilere, onlar hakkındaki yeterli bilgi verilebilmekte midir? Ayrıca sahih kaynaklara dayanarak ve aklın eleştirel gücünden yararlanarak dinî bilgi üretmesi gereken İlahiyat Fakülteleri, DİB'nin ihtiyaçları gerekçe gösterilerek, programlarında yapılan değişikliklerle İlahiyat teknisyeni yetiştiren İlahiyat Meslek Yüksek Okulu'na dönüştürülmek istenmektedir.

“Diyanet’in sivilliği” şeklinde belirlenen üçüncü niteliğine gelince, diğerlerinden daha sorunludur. Çünkü “halkın yaşayan dindarlığını ve dinî taleplerini göz önünde bulundurarak, onu önemseyerek, ona uygun hizmet üretmek sivil bir kuruluş olarak Diyanet’in görevleri arasındadır” şeklindeki bir ifade, Diyanet’in “İslam’ın mezhepler üstü inanç, ibadet ve ahlâk esaslarını yürütmesi” yetkisiyle çalışmaktadır. Eğer hizmetlerde, yaşayan dindarlığı esas alıyorsa, Alevi, Caferî, Hanefî ve Şafiî kesim tarafından yaşanan dindarlığa göre de hizmet götürmesi gerekir. Bu durum, bütün Aleviler için olmasa da Cemevlerinin Aleviliğin yaşayan dindarlığının merkezi olarak tanınmasını gerekli kılar. Diyanet’in sivilliği, belli bir ruhban sınıfın, mezhep veya tarikatın arzu ve isteklerine, veya yaşayan dindarlıklarına göre değil, İslam’ın istediği dindarlık ölçütlerini esas almasıdır. Dolayısıyla sayılan üç özellik, Diyanet’in özerk-idari, sivil ve demokratik bir yapıya kavuşmasıyla sahip olacağı özelliklerdir. Bunların gerçekleşmesi için köklü yasal değişikliklerin yapılmasına ihtiyaç vardır.

Ali Bardakoğlu döneminde, din hizmetlerinde ve idari uygulamalarda, özellikle Diyanet-Aleviler ilişkisinde, Aleviler tarafından Sünnileştirme projesi olarak algılansa da- yeni bazı uygulamalar başlatılmıştır. Hutbe ve vaazlarda, Diyanet takviminde ve resmi yayın organı Diya-

net Dergisi'nde Muharrem orucu, Aşura ve Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilmesi, Ehl-i Beyt, Hz. Ali'nin hayatı ve İslam'a hizmetleri gibi konuların işlenmesi; Diyanet İşleri Başkanlığı işbirliği ve kontrolünde gerçekleştirilen Hz. Peygamber'in doğum gününe atfen yapılan Kutlu Doğum Haftası programlarında son bir kaç yıldır Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisi²⁰ ile insan sevgisi gibi konulara yer verilmesi örnek gösterilebilir. Nitekim DİB'nin resmi yayın organı olan Diyanet Dergisi'nde kapak konusu olan "Ehl-i Beyt Sevgisi", bu uygulamalar çerçevesinde daha sonra küçük bir kitapçık olarak Başkanlık yayınları arasında basılmıştır. Ayrıca Diyanet bu dönemde, "Alevi-Bektaşî Klasikleri"ni neşretmeye yönelik bir proje başlattı. Resmi olmayan beyanatlarda belirtildiğine göre, bu projeye onbeşin üzerinde yazma eserin basılması planlanmaktadır. Bunların daha önce, Başkanlık yayınları arasında neşredilmesi düşünülmüştü. Ancak Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bazı üyeleri ve akademik çevrelerin eleştirileri sonucu Diyanet Vakfı yayınları arasında basılması kararlaştırıldı. Bu eserlerin şu ana kadar dokuzu yayımlandı. Yapılan yayınların pek çoğunun daha önce akademisyenler tarafından tahkikli neşirlerinin yapılmış olanlardan oluşması, yeni neşirlerde bazı eserlerin muahhar bir veya iki nüshanın esas alınması ve bazı Kızılbaş Aleviliğine ait metinler Bektaşiliğin metni veya Bektaşî Erkanamesi gibi gösterilmesi, metinlerde bazı yanlış okumaların bulunması bilimsel çevrelerde eleştiri sebebi olmuştur. Yayın faaliyetlerinin yanı sıra il müftüleri, ilçe müftüleri, vaizler, Kur'an kursu öğreticileri ve imam-ları bilgilendirmek amacıyla, Alevilik ve Bektaşilik konusunda Hizmetiçi Eğitim Seminerleri başlatmıştır. Ayrıca Kutlu Doğum Haftası ve Muharrem ayı kutlamalarında il ve ilçe müftülükleri, çeşitli Alevi vakıf veya derneklerle birlikte ortak programlar yapmaktadır. Hatta bazı Alevi dedeler, Alevi vatandaşları bilgilendirmek üzere, Diyanet tarafından 2007 Kutlu Doğum Haftası Muharrem programları çerçevesinde yurtdışına gönderilmiştir. Ancak Diyanet'in bu açılımları, bazı Alevi çevrelerde geç kalınmış bir adım, bazı çevrelerde ise Alevilerin Sünnileştirilmesi ya da İslamlaştırılması olarak değerlendirilmiştir. Son olarak DİB, Alevilik Çalıştaylarının hemen hemen tamamında tartışmalarını merkezinde yer almıştır. Buna rağmen bu süreçte DİB, bu kurumda uzun yıllar hizmet edenler veya son dönemde göreve gelmiş üst düzey yöneticiler tarafın-

20 Bütün din görevlilerine dağıtılan Diyanet'in resmi yayını *Diyanet Dergisi*'nin 171. sayısı Ehl-i Beyt'e ayrılmıştır.

dan değil, daha çok kurumda son bir kaç yıldır görevlendirilen kurul uzmanlarınca veya yöneticilerce temsil edilmiştir. Özellikle son çalıştayda, yeni çıkacak yasanın her sorunu çözeceği rahatlığı içerisinde, DİB'na yönelik eleştirilerin büyük bir kısmı haksız olmasına rağmen, cevapsız kalmıştır. Örneğin Alevi köylerine zorla cami yaptırıldığı iddiası, DİB'nın böyle bir görevi olmadığı şeklinde cevaplandırılmıştır. Halbuki, DİB'nda Alevi ve Sünni yerleşim merkezlerindeki cami ve mescitlerin tamamının tarihî kayıtları bulunmaktadır. Bu kayıtlar, bazı kimse-lerin haksız eleştirilerini çürütecek önemli verileri içermektedir. Bu veriler çalıştaylarda buraya katılanların bilgisine bir şekilde sunulmasında büyük fayda vardı. Hala bu veriler, önemini korumaktadır. Çünkü bazı Alevi temsilcileri, Alevi yerleşimlerdeki bütün camilerin 1980'den sonra zorla yapılmış olduğunu iddia ediyor veya öyle göstermek istiyor.

Diyanet'in dinî-toplumsal yapılarla ilişkisi tartışmalarında gündeme gelen bir kesim de, Caferilerle olan ilişkisidir. Caferilerin, Alevi kesimlerde olduğu gibi, DİB'nda temsil iddiası yoktur. Ancak Caferilerin, DİB'yla ilgili bazı eleştirileri bulunmaktadır. Örneğin Diyanet'in Caferiliği Sünnilik dışı Şîî İmamiyye'nin fıkıh mezhebi olarak ve siyasî bir fırka olarak gördüğü;²¹ Caferileri Sünnileştirmeye çalıştığı ve Caferi alimleri İrancılıkla itham ederek güvenliği tehdit eden unsur olarak gördüğü. *Caferiyol* Dergisi'nin kendisi ile yaptığı bir söyleşide, Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu onlara şu olumlu mesajları vermiştir: "Caferilik, büyük İslam alimi ve edibi olan aynı zamanda Hz. Ali (r.a.)'nin soyundan gelen İmam Cafer-i Sadık'ın düşünceleri etrafında bütünleşerek onun ve takipçilerinin içtihatları doğrultusunda dinî vecibelerini yerine getirmeye çalışan Müslüman vatandaşlarımızın dinle ilgili ihtiyaç ve taleplerini yürürlükteki mevzuat çerçevesi ve imkanlar ölçüsünde yerine getirmesi esas olan Başkanlığımızın vatandaşlar arasında mezhep, meşrep ve dinî pratiklere göre herhangi bir ayırım yapması veya onlardan birini önceleyecek ya da esas alacak tarzda çalışmalar yapması ve din hizmeti sunması söz konusu olamaz."²² Ancak bu açıklamalar, Caferilerin "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye'deki bütün Müslümanları temsil eden bir kurum değil, sadece

21 Caferiler, Diyanet Vakfı Yayınları arasında çıkan bir *İlmihal*'de, Şiiliğin siyasi mezhep olduğundan söz edilmesinden rahatsızlık duymakta ve kendileri hakkında haksız ve yanlış bir tanımlamanın yapıldığını ileri sürmektedir. DİB'nca hazırlatılan *İlmihal*'da Şiilikle ilgili bilgiler için bkz.: *İlmihal*, *İman ve İbadetler*; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, I/29. Caferilerin tepkileri sonucu bu bilgiler son baskıda değiştirildi.

22 Ali Bardakoğlu, "Caferileri Kazanmalıyız", *Caferiyol*, sayı:1, İstanbul Mayıs 2006, s.14-15

Sünnileri temsil eden bir kurum olduğu ve kendilerine karşı yanlı bir tutum içerisinde bulunduğu" şeklindeki kanaatlerini değiştirmemiştir.²³

Diyanet-Caferiler ilişkisi son yıllarda, geçmiştekine nazaran daha olumsuz bir çizgide gelişmektedir. Bunun da sebebi Camilerin ve mescidlerin DİB'nın izni ile ibadete açılması ve Başkanlıkça yönetilmesi ile ilgili çıkarılan bir kanun maddesidir. 31.07.1998 tarih ve 4379 sayılı kanunun 1. maddesi ile 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun 35. maddesinde yapılan değişikliklerle şu hükümler getirilmiştir: "Cami ve mescitler Diyanet İşleri Başkanlığı'nın izni ile ibadete açılır ve Başkanlıkça yönetilir. Hakiki ve hükmi şahıslar tarafından yapıldığı halde izinli veya izinsiz olarak ibadete açılmış bulunan cami ve mescitlerin yönetimi 3 ay içinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nca buralara imkanlar nispetinde kadro tahsis edilir. Kadro tahsis edinceye kadar buralarda görev yapanların mesleki ehliyetleri ile ilgili esas ve usuller yönetmelikte düzenlenir."²⁴ Bu değişiklik üzerine bütün camiler gibi Caferilere ait camiler de DİB'na bağlanmak istenmiştir. Başkan Bardakoğlu'nun verdiği bilgiye göre, şu anda bu camilerde görev yapanlar "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "Fahri Görevli"sidir. Başkanlık, bu camilerde görev yapan personelin eğitim, yaş ve benzeri durumlarını dikkate alarak, sözleşmeli ve daimi statüde kamu görevlisi olarak istihdam edilmelerini planlamaktadır.²⁵ Diğerleri gibi söz konusu camiler de, halk ve dernekler tarafından yaptırılmaktadır. Ancak Caferilerin camilerine imamlar kendileri tarafından seçilmektedir. Diyanet, son zamanlara kadar Caferi camilerine imam atamamakta veya atayamamaktaydı²⁶. Ancak şimdi bazı Caferi derneklerinin bünyesindeki camilere, Bakanlar Kurulu kararıyla Diyanet'e tahsis edilen sözleşmeli kadrolardan bir kısmına söz konusu Caferi Camilerinde görev yapan Caferi görevliler atanmıştır. Buna rağmen Caferiler, büyük oranda cami imamlarını kendileri seçmektedirler ve bu imamların maaşları cami dernekleri tarafından ödenmektedir.

23 Türkiye Caferileri başkanı Selahattin Özgündüz'ün Diyanet'in kendileriyle ilgili tutumları ve uygulamaları ile ilgili eleştirileri için bkz.: "Diyanet Ne Yapmaya Çalışıyor", *Caferiyol*, sayı:1, İstanbul Mayıs 2006, s.18-20. Ayrıca Caferi önde gelenlerine Diyanetle ilgili yöneltilen sorular ve cevapları ile 1 Mart 2004 tarihli Türkiye Caferileri Federasyonu Deklarasyonu'na bkz.: (Sümeýra Teymur, *Türkiye Caferileri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 2007, 58-81.

24 Ali Bardakoğlu, "Caferileri Kazanmalıyız", *Caferiyol*, sayı:1, İstanbul Mayıs 2006, s.14.

25 Bardakoğlu, "Caferileri Kazanmalıyız", *Caferiyol*, sayı:1, İstanbul Mayıs 2006, s.15.

26 Diyanet'in 2004 yılında bir Caferi camisine imam ataması üzerine Caferi halk arasında tepki uyandırmış ve Caferiler konuyu A.İ.H.Mahkemesi'ne götürmüştü. Bkz.: <http://www.haber-vitrini.com/haber.asp?id=144189>. (03.06.2007 tarihinde girilmiştir.)

Caferilerin, diğer dinî grupların ve özellikle Alevi-Bektaşilerin Diyanet'le ilişkilerinin seyrini, ne tür hizmetler bekledikleri ve bunları hangi yollarla alabilecekleri konusunda daha gerçekçi talepleri ve ona uygun çözüm önerileri belirleyecektir. Bu durumda Diyanet, yeni ihtiyaçlara göre hizmet üretecek yeni birimler ve hizmet alanları oluşturmaya açık olacaktır. Yapılan araştırmalar, bu şikayetler veya talepler sadece Aleviler ve Caferiler için değil, aynı zamanda Sünniler için de geçerlidir. Özellikle genç nesil, Diyanet'in verdiği hizmetlerin yetersizliğinden şikayetçidir. Diyanet'in yapılandırılması Türkiye'de bütün kesimlerin talebi haline gelmiştir. Bu kurumu yapılandırmadan önce, alan araştırmalarıyla çeşitli mezhep, meşrep ya da dinî gruplar, makul ve gerçekçi hizmet taleplerini ortaya koymalıdır. Ancak her şeyden önemlisi, bu dinî-toplumsal yapıların geleneksel din anlayışlarıyla yüzleşmeleri gerekmektedir. Çünkü Aleviler, Sünniler, Caferiler ve diğer dinî grupların tamamı, geleneksel dinî-mezhebî ve meşrebî kimliğin korunarak çok daha iyi dindar olacağına inanıyor. Ancak hızlı bir değişim süreci yaşayan günümüz toplumu, modernitenin dayattığı sorunlarla yüzleşmede ve bunlara çözümler üretmede bu geleneksel din anlayışının gücüne güvenini kaybetmeye başlamıştır. Dinî oluşumlar ve Diyanet, Kur'an ve Hz. Muhammed'in tecrübesinden hareketle, mezhepler öncesindeki ortak kök değerlerden hareketle yeni bir İslam anlayışı oluşturabilir.

Yapılan araştırmalar, vatandaşlar nazarında bugün DİB'nin Türkiye'deki İslam mensuplarına eşit ve tatmin edici bir hizmet sunmadığını ve şu andaki yasal sorunlar dolayısıyla kuruluşunda hedeflenen gerçek işlevini yerine getiremediğini göstermektedir. Bu sorunun ortadan kaldırılması için kurumun en üst yetkilisi başta olmak üzere, ondan eşit ve daha iyi hizmet almak isteyen herkes, DİB'nin mutlaka yeniden yapılandırılması, sivilleşmesi ve özgürleşmesi gerektiğini telaffuz etmektedir. DİB teşkilat yasasının yenilenmesi ile ilgili, farklı hükümetler döneminde, başkanlık tarafından çalışma yapılması istenmiştir. Siyasi iradenin emri altında hazırlanan bazı yasa tasarıları, Meclis alt komisyonlarında bütün partilerin desteğini alarak genel kurula indirilememiş ve hep taslak olarak kalmaya mahkum olmuştur.²⁷ Genel kurula kadar gelenler ise, koalis-

27 Örneğin Diyanet'in yeniden yapılanmasıyla ilgili hedefleri ve yasa hazırlıkları olmasına rağmen Devlet Bakanı Mehmet Aydın, bu kurumdan sorumlu bakan olduğu dönemde, ciddi bir adım atamamıştır. Hedefleri hakkında bkz.: (Mehmet S. Aydın, "Avrupa Birliği, Din ve Diyanet", *İslâmiyât*, IV (2001), sayı: 1, s. 17)

yon ortaklarından birinin müdahalesiyle son anda engellenebilmiştir. Son zamanlarda hazırlanan ve yasalaşmak üzere olduğu söylenen yeni teşkilat yasasına gelince, kamu oyunun ve sivil toplum örgütlerinin tartışmasına açılıp gerekli katkının alınmaması dolayısıyla, her kesimi tatmin eden bir yasa olamayacaktır.

Alevi Çalıştaylarının sonuçları bağlayıcı olmamakla birlikte, bunlardan çıkan sonuçlara göre, hükümet yeni yasalar çıkarmakla karşı karşıya kalacağından, DİB yasası üzerinde yeni değişiklikler gerekli olacaktır. Aslında henüz toplumun bütün kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve kamu oyuyla açık ve şeffaf bir şekilde paylaşılacak yeni bir model ortaya konulamamıştır. Bunun yapılabilmesi için, toplumun din hizmetleri konusundaki “kamu hizmeti mahiyeti kazanan” dinî ihtiyaçlarını tespit edebilecek sosyolojik, psikolojik, teolojik ve hukukî araştırmalara ihtiyaç vardır. Çünkü günümüzde geleneksel dinî topluluklar çözülme veya değişimle karşı karşıyadır. Dahası yeni dinî-toplumsal yapılar ve onların kendilerine ait daha sivil din hizmetleri kurum/kurumları ortaya çıkmaya başlamıştır. Muhatap kitlesinin beklentileri farklılaştığı için, yeni görev ve hizmet alanlarının oluşturulması kaçınılmazdır. Bu gelişmeler doğrultusunda ve dinî-toplumsal yapıların ihtiyaçları göz önünde bulundurularak, bu kurumun daha sivil, bağımsız ve özerk bir hizmet kurumu olarak yeniden yapılandırılması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Sonuç olarak DİB, yeni sorunlara sebep olmaması için, dinî düşünciyi kontrol etmekten ziyade, din hizmetinin sağlıklı bir şekilde verilmesini koordine etmek, yönlendirmek ve kalitesini denetlemekle yükümlü idari-özerk bir yapıya nasıl kavuşturulabileceğinin yolları araştırılmalıdır. Fakat nasıl yapılandırılırsa yapılandırılışın, bu teşkilatın öncelikli görevi, İslamiçi dinî-toplumsal yapıların, yani mezhep ve meşrep mensuplarının İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak çerçevesine giren “kamu hizmeti mahiyeti” kazanmış dinî hizmetlerini, onlarla işbirliği içerisinde, onları tatmin edecek kalitede karşılamak olmalıdır. İnanç, ibadet ve ahlak alanındaki İslamî değerlerin bilinmesi, tanıtılması yaşanması ve yaygınlaştırılması konusunda daha kaliteli ve tatmin edici din hizmetinin verilebilmesi için, şartların elverdiği ölçüde farklı yol ve modellerden de yararlanılabilir. Ancak bu yol ve modeller, İslam'ı temsil etme iddiasında bulunacak ruhban sınıfının türemesine veya tarihsel süreçte ortaya çıkan din yorumlarının İslamla kendisini aynileştirecek iddialarda bulunmasına zemin hazırlayacak türden olmamasına özen gösterilmelidir.